

Simon János

Egyházfegyelem: útkeresés megtorlás, elrettentés és rehabilitáció között?

A református ekkleziológia szerint Isten igéjének igaz hirdetése és a sákramentumokkal való élés mellett az egyház harmadik ismertetőjegye az egyházfegyelem gyakorlása. Az ismertetőjegyeként meghatározott hármasság idegenül hathat a konzúmkeresztyénség korában, mivel nem az egyén, hanem inkább a közösségben jelen lévő hívő számára elkészített isteni ajándékokat helyezi középpontba. Úgy határozza meg az egyházat, hogy azokat szólítja meg, akik Krisztus követőiként hiszik a „szentek közösségét”, s ezért nem zárják ki magukat a közös hittapasztalattól, de a közösséget sem zárják ki saját hitmegéléseikből. A Krisztus által létrehozott közösségben az egyén az egyház „tagjaként” épül együtt hittársaival, hittapasztalataik által ő maga is gyarapszik, és segíti mások fejlődését. Református ekkleziológiánk szerint ez akár a tévelygésekre történő rámutatással vagy az azokból való kíségetés révén is történhet. Aki így tekint az egyházra, segíti társait, és elfogadja mások segítségét, alázattal fogódzik bele másokba, és aláveti magát a közösség javító szándékának. Ezek csak egy ideális egyházban valósulhatnak meg. Ugyanis az egyház sokféleképpen elhajlott ezektől kétezer éves története során. Az egyházzal alkotott vélemény, de még inkább az egyházi élet gyakorlati megtapasztalása magán hordozta az adott kor kísértéseit, társadalmi kisiklásait, bűneit; és ez nincs másként ma sem.

De vajon hol sérül a leginkább az egyház? Mi az a domináns kísértés, amely banánhéjként fekszik az egyházban élők útján? Hol csúszik el a jelenkor embere és egyháza? Némelyek a 21. század sokat emlegetett individualizmusát hozzák összefüggésbe a fenti kérdésekkel,¹ s erről talán az egyházi

---

¹ Németh Tamás az individualista hitmegélés cáfolatával figyelmeztet a veszélyre: „Az a törekvés tehát, hogy a keresztyén hit, a Krisztust követő élet magánügy, és azt lehet izoláltan, individuális alapokon élni egyházhoz tartozás nélkül is, azaz kivonva magunkat a közösség fegyelmező ereje, vagyis az egyházfegyelem hatása alól, abszurd dolog, tudatos vagy tudattalan tévedés. Az egyházfegyelemnek ugyanis csak az egyházon belül van értelme, viszont az egyházfegyelem hatása ugyanúgy, mint az egyház életének a hatása só és világosság a földön, nem pedig izolált, mint ahogy az olajcsepp lebeg a víz színén. [...] Az egyházfegyelem megvalósításának nehézségei felszíni tüneteit jelentik mélyebben meglévő hitbeli és erkölcsi problémáknak.”

figyelmeztetés gyakorlata beszél a leginkább, amely manapság szinte kizárólag a lelkészek/papok figyelmeztetésére szorítkozik. Mert hogyan is lehetne egy úgynevezett „világit” figyelmeztetni? Nem arról van szó, hogy ne lennének törvény szerinti jogosítványok a figyelmeztetésre, hanem inkább arról, hogy ki az, aki hajlandó lenne magát ennek kellő alázattal alávetni. Addig rendszerint nincs gond, amíg az egyház kiszolgálja a figyelmeztető igényeit. Ha azonban az egyház (a közösség, a többség) ráébred arra, hogy ezek az igények elmentések az egyház lényegével, és megtagadja vagy visszautasítja ezeket, akkor ebből rendszerint gond származik. A figyelmeztetésben részesített személy könnyen sértett féllé válik, kikéri magának. Ha figyelmeztetésre kerülne sor, részvétele teljesen önkéntes abban. Nincs kényszerítő tényező. „Ha [a döntés] nem tetszik, legfennebb elköszön, továbbmegy, és belép egy másik egyházba.”² Megteheti. De ez csak ott történik meg, ahol a közösség nem érték, a testvéri kapcsolatok elhaltak, vagy ki sem fejlődtek. Ilyen esetben kérdéses az, hogy kinek a hibája a közösségvesztés, természetesen azon túl, hogy ez a jelen egyik domináns kísértése. Csak egyetérthetünk Németh Tamással:

„[A kérdés] nem 20. századi, hiszen a református hit, erkölcs és egyházfegyelem összhangja utoljára a puritánizmus idején valósult meg, valamint azokban a gyülekezetekben élt tovább, ahol hitvallásos meggyőződéssel, erkölcsi egységgel és a felnőtt, nagykorú keresztyén élet fegyelmezettiséggel élt és szolgált a gyülekezet.”³

Marad tehát a kérdés: Ha a közösség, amely figyelmeztethető, figyelmen kívül hagyható, mert nem bír értékkel, hogyan gyakorolható az egyházi figyelmeztetés? Tény, hogy az individualitás korszakában nem sok tényleges eszköz marad az egyházi figyelmeztetésre. A gyakorlat pedig arról győz meg, hogy az egyházi figyelmeztetés egyre inkább békítői, mediátori készségeket igényel. Annak ellenére, hogy a mediációs szemlélet egyre inkább kezd teret hódítani,⁴ mégsem ez jut eszünkbe elsődlegesen a figyelmeztetés kapcsán. Ha

---

Németh Tamás: *Az egyházfegyelem mint etikai kérdés a Magyarországi Református Egyház különböző szintjein*. Ld. <http://www.parokia.hu/v/az-egyházfegyelem-mint-etikai-kerdes-a-magyarországi-reformatus-egyhaz-kulonbozo-szintjein/> (2016. aug. 1.)

² Ez a mondat egy fegyelmi kivizsgálás közben hangzott el. Az idézett személy nem járult hozzá neve publikálásához.

³ Németh Tamás: *i. m.*

⁴ Említhetjük a református lelkésztovábbképzés keretében 2014-től indított mediációs képzéseket, de még inkább a *Mediációról és a mediátor foglalkozásról szóló 192/2006. törvényt*, illetve annak a 155/2012. törvény általi módosítását (*Leges 115 din 4*

ezt a területet érintjük, rendszerint nehezen beazonosítható feszültség-halmazzal szembesülünk. Ez származhat a korábbi rossz tapasztalatokból, a helyzet súlyosságából, a bizonytalanság miatti félelemből, a kiszolgáltatottság érzéséből stb. Feszültség lehet a fegyelmezésben részesített személyben, aki jövőjét láthatja veszélyben, vagy fél attól, hogy elvághatják a múltjától, esetleg attól is, hogy mások (avatatlanok) dönthetnek helyette, netán figyelmen kívül hagyhatnak olyan szempontokat, amelyek számára fontosak, például családját, gyermekei jövőjét stb. De a feszültség jelen lehet a fegyelmezőben is, aki érzi, hogy döntése nagymértékben hat ki a másik ember életére, sőt egy egész (lelkész)család vagy közösség életére.

Nem véletlen, hogy a(z egyházi) köznyelvben gyakran büntetésnek nevezik a fegyelmi határozatot, és az sem, hogy a fegyelmi bizottságok manapság a „mindenki számára legjobb megoldás” megkeresését, illetve a „helyrehozatalt” emlegetik, vagy pedig más, ehhez hasonló rendezőelveket. Rendszerint előkerülnek ezek a kérdések is: „Mi lenne holnap, ha ma mindent elnéznénk?” „Nem kellene-e végre példát statuálni?” Úgy tűnik, hogy az egyházi fegyelmezést érintő kérdések, érvek és kritikák egyelőre inkább a *büntetés*, *elrettetés* és a *rehabilitáció* büntetésfilozófiai fogalmak köré csoportosíthatóak. Nem véletlenül, hiszen a büntetésfilozófia elmúlt másfél száz évében e fogalmakhoz kötődő retributív és rehabilitációs büntetőelvek domináltak, amelyek meghatároztak minden büntetésre vonatkozó társadalmi kérdésfelvetést, és meggyőződésem szerint az egyházi fegyelmezésről szóló gondolkodást és kérdésfelvetést is.

Feltehető, hogy a *megtorló*, *elrettető* és *rehabilitációs* büntetőelvek megjelennek valamilyen formában az egyházi törvényalkotásban és a törvények alkalmazásában is. Továbbá az is feltételezhető, hogy kultúránk domináns büntetés szemléletei olykor nagyon rejtetten, például a biblikusság köntösében jelentkeznek az egyházi fegyelmezésben. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy a különféle büntetési tendenciák miként jelennek meg az egyházi fegyelmezésben, és hogy milyen érvek alapján történik az egyházi fegyelmezés, illetve a fegyelmezésről való lemondás? E kérdések megválaszolása azonban olyan összehasonlító elemzőmunkát igényel, amelyre forrásanyagok

---

iulie 2012 privind modificarea Legii nr. 192/2006), amely kötelezővé tette a mediációs tájékoztatást az érintett felek számára a perek megindítása előtt. (Ez jelenleg a felek szabad döntéséhez kötött, mivel az Alkotmánybíróság a kötelező mediációs eljárást összeegyeztethetetlennek találta az alaptörvénnyel, és 266/2014-es határozatával hatályon kívül helyezte.)

(például fegyelmi bizottsági ülések jegyzőkönyvei, mélyinterjú az érintettekkel stb.) hiányában jelenleg nem volt lehetőségem. A fegyelmi tárgyalások jegyzőkönyveit nem lehet kutatni, és az általam megkeresett érintettek döntő többsége elutasította, hogy interjút készítsék velük. Az etikai vizsgálatok számára mindössze azok a büntetésüket és teológiai hivatkozások maradtak, amelyek hivatkozási alapként szolgálnak mind a büntetők, mind az egyházfegyelem számára. Így az alábbiakban korábban már megnevezett és manapság domináns büntetők erősségeit és gyengéit fogjuk áttekinteni, majd pedig a teológiai hivatkozásokat vizsgáljuk. Az utóbbi évszázad meghatározó nézeteit térhódításuk kronológiai sorrendjében fogjuk áttekinteni. Természetesen ezek egymással párhuzamosan léteztek és léteznek, csupán a hangsúlyok tolódtak el egyik vagy másik nézet felé.

Amikor a fegyelmezés célja a rehabilitáció

A modern korban elsőként Jeremy Bentham vetette fel annak gondolatát, hogy a büntetés egyik fontos, bár másodlagos célja: a bűnt elkövető megjavulása.⁵ Igaz ugyan, hogy a rehabilitációt már Plátón is a büntetés céljai közé sorolta, de Bentham meglátása igazi reformgondolatként jelentkezett a 18. századi büntetőrendszer embertelen körülményei között. A büntetések arányos fokozása alig-alig létezett, az elkövetőre kirótt büntetést nagyrészt a bíró vagy herceg pillanatnyi hangulata határozta meg. A hangsúly a testi fenytésre esett, a tettes gondolkodásának vagy jellemének megváltoztatása pedig sokadrangú kérdésnek számított.

---

⁵ Jeremy Bentham (1748–1832) angol filozófus, jogtudós, társadalom- és büntetőjogi reformer, az utilitarizmus bajnoka. Etikájának központi gondolata, amely egyben minden utilitarista rendszer axiómája, hogy a legtöbb embernek legnagyobb boldogságot okozó cselekedet egyben az erkölcsileg legjobb. Annak ellenére, hogy a személyi jogok kiterjesztéséért harcolt, elutasította a természeti jog és természeti törvény gondolatát. Az egyéneket egységként látta, és azt képviselte: a legnagyobb boldogság megkeresésének elve alapján dönthető el, hogy két cselekedet közül melyik jobb. A büntetés elsődleges céljának az elrettentést látta, és csak másodlagos célként értékelte a rehabilitációt. Híres börtönmodellje a Panopticon, amelyben az őr mindenkit szemmel tart, de őt magát senki sem látja, soha nem épült fel, de modellje mégis meghatározta a későbbi büntetés-végrehajtási intézmények struktúráját. Ld. Bentham, Jeremy: *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. Batoche Books, Kitchener 2000. (Először 1789-ben jelent meg.)

Idővel és fokozatosan a rehabilitáció lett a büntetés elsődleges célja. Ezzel párhuzamosan egyre inkább enyhült a büntetőjog szigora is. Michael Foucault e szemléletváltás kapcsán írta, hogy „elkezdődött a kevésbé látványos büntetések korszaka”.⁶ A kínzással súlyosbított, vagy azzal kezdett és a test szétzaggatásával vagy elégetésével végződő kivégzések nagyrészt megszűntek a 19. század elejére. A bebörtönzés szerepe megváltozott: a per előtti és alatti fogva tartás helyett fokozatosan a hosszú távú fogva tartásra tértek át. A testi fenytetés helyett az elkövető értelmét és lelki világát célozták meg. A foglyokat a munkából, fegyelmezésből és vezeklésből álló program keretében próbálták javulásra készíteni. Eleinte minden foglyot ugyanannak a bánásmódnak vetettek alá, de ahogy a társadalomtudományok fejlődtek, egyre differenciáltabban foglalkoztatták a foglyokat is.

A modern kortól a 20. század közepéig a rehabilitációs büntetőfilozófia határozta meg az európai igazságszolgáltatást. Fokozatosan hódított teret, és a második világháborút követő általános világnézeti kiábrándulásig maradt a leghangsúlyosabb szemlélet. Térhódításához – a társadalomtudományok fejlődése mellett – nagymértékben hozzájárult a keresztyén egyház és teológia is.

A szemlélet képviselői alaptételként fogadják el Edwin Hardin Sutherland elméletét, miszerint a bűnözés a nem megfelelő mentális és szociális körülmények eredménye, a szankció pedig e körülmények helyreállítását célozza meg.⁷ A rehabilitáció a fogvatartottra mint egyénre vonatkozik.

---

⁶ Foucault, Michael: *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Vintage Books, New York 1979, 14 és 82.

⁷ Sutherland, Edwin Hardin (1883–1950) szociológus és kriminológus volt. Ő dolgozta ki a 20. század egyik legbefolyásosabb kriminológiai elméletét. Véleménye szerint a bűnözés az emberi viselkedés eltanulhatóságának eredménye. A kriminális viselkedésminták pedig a bűnelkövetőkkel való azonosulással alakulnak ki. Ha valaki egy bizonyos csoporthoz tartozik, sokkal inkább az ott látott viselkedésmintákkal fog azonosulni, mint a csoporton kívüliekre. A bűnöző viselkedésminták kialakulásában kulcsfontosságú az a társadalmi osztály, amelyhez az egyén tartozik, de ehhez hozzájárul még a társadalmi konfliktusok és a társadalmi szervezetlenség közege is. Elméletét elsősorban a művelt felső rétegekből származó bűnelkövetők meglétével kritizálták, ő pedig a nevéhez kötődő „fehérgalléros bűnözés” kriminológiai szakki-fejezés megalkotásával és tartalmi kidolgozásával válaszolt erre. Ld. Sutherland, Edwin H.: *Principles of Criminology*. University of Chicago Press, Chicago 1924. Uő: *White Collar Crime*. Holt, Rinehart & Winston, New York 1949.

G. David Scott szerint a rehabilitációs modell közel áll a gyógyító paradigmához, és legalább három tartalmi eleme van: a kompetenciák helyreállítása, a gyógyítás/kezelés, és a reszocializáció/reintegráció.⁸ Lényege pedig az, hogy az elzárás által az elkövetőnek lehetősége van újraértékelni tetteit, más-keppen rálátni önmagára, számolni a következményekkel és elköteleződni magatartása megváltoztatásában.⁹

A rehabilitációs tézis lényegének ismertetése után ismerkedjünk meg a nézet problematikájával is.

A leggyakrabban megfogalmazott kritika szerint a fájdalom vagy a büntetés kilátásba helyezése meggátolhatja ugyan az antiszociális magatartást, és segítheti a szabályokhoz való igazodást, viszont a félelmen alapuló magatartás nem ugyanaz, mint az, amikor egy személy erkölcsi és lelki élete változik meg. Ahhoz, hogy a magatartásváltozás mélyreható és tartós legyen, a büntetés együttműködése és elköteleződése szükséges.

Abban az esetben, ha a bűnelkövető maga is teljes mértékben megérdemeltnek tekinti a büntetés alkalmazását, és ha olyan hatóság szabja ki rá a büntetést, amelyet a bűnelkövető tisztel, a büntetés igencsak alkalmasnak bizonyulhat arra, hogy a megbánás által igazi belső változáshoz segítse az elkövetőt. De ha az elkövető nem tekinti megérdemeltnek a büntetést, vagy szembehelyezkedik az őt fegyelmező hatóságokkal, mivel a hatóságot valós vagy vélt okoknál fogva nem tartja erkölcsileg kompetensnek büntetése kiszabására, illetve végrehajtására, a megbánás és belső változás több mint valószínű, hogy elmarad.

A kritikusok óva intenek azoktól a veszélyektől, amelyeket a büntetés és a rehabilitáció összekeverése rejthet magában. A büntetést kísérheti a rehabilitációs folyamat, de ha a kettő közé egyenlőségjelet teszünk, hallgatólagosan azt feltételezzük, hogy a büntett valamiféle betegség vagy rendellenesség következménye, amit gyógyítani lehet, és így áldozattá tesszük az elkövetőt, ami még inkább bezárhatja őt (bűnözői) jellemébe.

További ellenvetés az is, hogy a rehabilitáció hangsúlyozása túlzott engedékenységhez vezet. Ha túl könnyen megbocsátják a bűnt, a bűnös megúszza a felelősségvállalást saját tetteiért. Ebben az esetben a bűnelkövetőt a társadalom szocializálandó újszülöttként kezeli, nem pedig ésszerűen gondolkozó, önmagát tudatosan irányító, erkölcsi vétségre képes egyénként. Ennek

---

⁸ Scott, David G.: *Penology*. Sage Publications, London 2008, 208.

⁹ Miethe, Terrence D.; Lu, Hong: *Punishment: a comparative historical perspective*. Cambridge University Press, Cambridge 2005, 22–23.

ellenpólusa az, amikor a rehabilitáció túl hosszú ideig tart. Ilyenkor rendszerint az az indok, hogy a javító lépéseket addig kell gyakorolni, míg bekövetkezik a társadalmi szabályok kellő elfogadása. Ebben az esetben az elkövető erkölcsi világának átalakítása a büntetés célja, ami viszont utat nyit a magatartásváltozás kikényszerítésének, mint amilyen például a nemkívánatos magatartást kellemetlen érzéssel asszociáló kezelés, vagy az egyén gyógyszeres kezelése stb.

Manapság a legtöbben egyetértenek abban, hogy a rehabilitációs elmélet virágkora már lejárt, s így az európai társadalom az elrettentés és megtorlás büntetőelveit részesíti előnyben. Miért? Azért, mert noha a rehabilitációs szemléletnek nyilvánvaló erőssége, hogy a büntettest a büntetés ideje alatt is a társadalom tagjaként kezeli, a rehabilitációs programok bevezetése ellenére mégis magas maradt azok száma, akik „visszatértek bűnöző életmódjukhoz”. Nagyon sok rehabilitációs program már eleve kudarcra volt ítélve amiatt, hogy a szokásos börtönkörülmények között alkalmazták őket.

De milyen bibliai és teológiai hivatkozásokkal indokolható a büntetés rehabilitációs célja? Az elmélet hívei leggyakrabban a megváltásteológia elemeiből építkeznek, s ebben az esetben mindenekelőtt a *megtérés* és *megváltás* teológiai tartalma nyújtja az alapot. Isten már a kezdet kezdetén úgy ismereti meg önmagát, mint aki az ember szabadítója, akinek az a célja a bűneset után, hogy visszaállítsa a teremtési állapotot. Az üdvtörténet azt mutatja be, hogy Isten miként munkálkodik terve megvalósulásáért. Ez világosan megmutatkozik Izráel népének megmentése érdekében végzett munkájában, valamint Jézus Krisztus egész emberiséget megváltó szolgálatában. Isten büntetésének nem az a célja, hogy elveszítse az embert, hanem azt akarja ezzel, hogy a tőle elszakadt ember rádöbbenjen saját elvesztett állapotára. Bocsánatával és a bocsánat által felkínált visszafogadásával az ember rehabilitációját, vagyis a teremtői célokhoz való visszatérését kívánja elérni. Megmentő munkája pedig szorosan összekapcsolódik megújító munkájával, és a megmentett ember az újjászületésben rehabilitálódik. Ezt segítheti elő büntetése is, ahol a pillanatnyi büntetés, a bűnös állapot felismerésére szolgál és elősegíti a visszakíváncozást az Isten és az embertársak közösségébe.

Ezt a nézetet hangsúlyozza McQuilkin, aki szerint „Isten elsődleges célja a büntetéssel mindig is a bűnös rehabilitációja volt.”¹⁰ Igaz ez, akár Izráel népének megbüntetéseire tekintünk az Ószövetségben, akár a gyülekezet tagjainak

---

¹⁰ McQuilkin, Robertson: *An Introduction to Biblical Ethics*. Tyndale, Wheaton 1989, 357.

újszövetségi fegyelmezésére. A rehabilitálódás pedig nem légüres térben, hanem Istennel közösségében történik. Nem véletlen, hogy a vezeklés egyházi gyakorlata lett és maradt évszázadokig az egyházfegyelem hatékony eszköze, ugyanis ez elsősorban rehabilitációs célt szolgált: a vezeklő átértékelhette és megbánhatta vétkét a vezeklés alatt, törekedhetett megváltozni és helyreállítani kapcsolatát Istennel és embertársaival.

Amikor a fegyelmezés célja a megtorlás

A retributív (megtorló, visszafizető) szemlélet szerint a büntetés a törvény uralma alatti élet következménye.¹¹ A bűnt elkövető személyen olyan mértékű megtorlásban részesül, mint amilyen mértékű a bűne által előidézett kár vagy fájdalom. Ez természetesen nem minden esetben jelent fizikai fájdalmat. Mivel a vétkes felelős tetteiért, és másoknak is szenvedniük kellett ezek miatt, a büntetés megérdemelten jár ki neki. A megtorlás pedig nem szorul igazolásra, ugyanis

„[...] jogon kívüli értékalapja van: a világharmónia helyreállítása, a bűnös vezeklése, az emberiség erkölcsi közmeggyőződésének érvényesülése stb.”¹²

A retributív szemlélet kulcsszavai ezek: *vétkesség*, *érdem*, *megfeleltetés* és *elítélés*. A szemlélet mind ősi, mind mai formái a *lex talionis* elvére épülnek, amely szerint a büntetés nagyságának egyenesen arányban kell lennie az elkövetett bűntett nagyságával. A büntetés csak akkor igazságos, ha a megtorlás az okozott kárral arányosan történik.¹³ A társadalom a bűnös vétkességének kimondásával és a bűntett „méltó büntetésének” bemutatásával jelzi, hogy nem fogadja el a bűncselekményt. Ezáltal a társadalom az elfogadható viselkedés határait húzza meg. Pozitívuma az, hogy egyértelműsíti azokat az értékeket, amelyek általánosan elfogadottak egy társadalomban, és hogy esélyt ad a bűnelkövetőnek, a társadalom erkölcsi rendjébe való visszalépésre. Ezek

---

¹¹ Bedau, Hugo Adam: Punishment. In: Zalta, Edward N. (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2005 Edition)*, ld. <http://plato.stanford.edu/archives/fall2005/entries/punishment> (2015. aug. 17.)

¹² Bibó István: A büntetés funkciója. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. Első kötet. 1935–1944. Szerkesztette és a jegyzeteket készítette Vida István és Nagy Endre. Válogatta és az utószót írta Huszár Tibor. A válogatásban közreműködött ifj. Bibó István. Magvető Kiadó, Budapest 1986, 171.

¹³ Bedau, Hugo Adam: *i. m.*

mellett az is pozitívuma, hogy elismeri a bűnelkövető azon veleszületett jogát, hogy hordoznia kell cselekedeteinek méltó (pozitív vagy negatív) következményét, tehát a bűnelkövetőt értelmes és felelősségteljes embernek minősíti, aki szociális szinten teljes jogú tagja egy olyan társadalomnak, amely a „társadalmi szerződés” értelmében várja el, hogy minden a szabályoknak megfelelően működjék.

Ez a szemlélet igen helyesen ismeri el, hogy a bűnözés magában foglalja a személyes döntést és erkölcsi felelősséget, és hogy a büntetés csak akkor jogos, ha igazságos, csak akkor igazságos, ha megérdemelt, és csak akkor megérdemelt, ha az elkövető szabad akarattal rendelkező elkövetéskor. További pozitívuma az is, hogy a megtorláselmélet olyan társadalmi eszköznek tekinti a büntetést, amely által az önbíráskodás, a magánbosszú, a lincselés jelenségeit akarja elkerülni:

„[...] a bűncselekményt a sértett helyett maga torolja meg, s ezzel a közösség tagjainak a felháborodását a büntetés intézményével levezeti.”¹⁴

Milyen erkölcsi kérdések merülnek fel a megtorláselmélet gyakorlatba ültetésekor? Mindenekelőtt azokat a kritikákat kell megemlítenünk, amelyek a leggyakrabban érték a retributív szemléletet.

Az első kritika az, hogy a megtorláselmélet keveri a személyes és személytelen kategóriákat, és pedig úgy, hogy noha a büntetést egyetlen személyre szabja ki, annak célja mégis a társadalmi rend személytelen kategóriáján esett sérelem megkövetése.¹⁵ Így a bűnelkövető egyénnek kell elhordoznia a társadalmi rend helyreállításának terhét.

A második leggyakoribb kritikát az arányos büntetés megállapítása kapcsán fogalmazzák meg. Elviekben a büntetést az enyhébbtől a legszigorúbbig rangsoroljuk. De hogyan párosíthatjuk ezeket objektív módon a rangsorba helyezett büntettekhez? Milyen egyéni szempontokat lehet figyelembe venni? Sokan joggal érvelnek amellett, hogy a szenvedést lehetetlen standard adagokban mérni, mert ami egyik embert alig érinti, azt a másik alig tudja elviselni.

Erkölcsi szempontból az is problémás, ahogyan a megtorlásszemlélet a bűnelkövetőre összpontosít. Tény, hogy a bűnelkövető személyes döntés nyo-

---

¹⁴ Bibó István: *i. m.* 173–174.

¹⁵ A megtorlás különbözik a bosszúállástól. Míg a bosszúállás személyes ingerültség egy személyes ellenség ellen, a megtorlás személytelen jellegű, ugyanis inkább a tettet célozza, semmint a tettet.

mán cselekszik, s ezért személyes felelősséget hordoz tettéért. De azt sem szabad elfelejteni, hogy az egyének rendszerint a körülmények hatására hozzák meg döntéseiket. Óriási naivitás lenne, ha a büntettről, mint kizárólag szabad akaraton múló cselekedetről beszélünk. Akik bizonyos körülmények között tiszteletben tartanak a törvény előírásait, más körülmények között törvényszegőkké válnának. Emellett a társadalom kollektív felelősségét is észre kell vennünk. Ennek indoklásaként elegendő, ha a kriminalisztika fő megállapítását említjük, miszerint a bűnelkövetők jelentős része előbb áldozata volt valamilyen bűncselekménynek, és ezután lépett a bűnözés útjára.¹⁶

Az eddig megfogalmazott problémákon túl a megtorláselmélet, akárcsak a rehabilitációs elmélet, a bűnelkövetőre fordít figyelmet, és elhanyagolja a büntett áldozatát. A jogrendszer az állam személytelen intézményét helyezi az áldozat személye helyébe. Úgy tűnik, hogy a megtorláselmélet megelégszik azzal, hogy érvényt szerez a törvénynek, és megbünteti a bűnöst. Sokkal jobb stratégia lenne ott kezdeni, ahol a baj jelentkezett, a kapcsolatok helyreállításának területén.¹⁷

A büntetés és fegyelmezés etikai értékelése egyoldalú maradna, ha csupán a rehabilitáció teológiai alapjait említenénk, és elhallgatnánk a megtorlás és elrettentés teológiai indoklását. A továbbiakban tehát azt kel felvázolnunk, amit a szakirodalom elsősorban ószövetségi hivatkozások segítségével tesz.

Az Ószövetségben sok helyen találhatunk megtorlásról szóló részeket, illetve nyelvezetet, bár maga a „megtorlás” szó igen ritkán fordul elő benne. Károli Gáspár fordításában mindössze háromszor találkozunk a szó gyökével: 5Móz 32,43; Hós 9,7 és Róm 11,9 ószövetségi utalásként. A megtorláselmélet négy kulcsszava és azok származtatott formái már sokkal gyakrabban fordulnak elő a bibliai szövegekben. A *vétek*, *érdem* és *ítélet* megannyi bibliai szövegben megjelenik ilyen vagy olyan formában. A teljesség igénye nélkül, csupán utalásszerűen említem, hogy a vétkesség és vétkekből való megváltás gondolata benne foglaltatik az Ószövetség áldozati rendtartásaiban, az érdem fogalmát pedig az isteni igazságszolgáltatás gyakran hangoztatott pártatlanságában és igazságosságában találjuk meg, vagyis abban, hogy mindenki a maga tettei alapján ítéltetik meg. A büntettel megfelelő arányú büntetés elvét

---

¹⁶ Marshall, Christopher D.: *Beyond retribution – A New Testament Vision for Justice, Crime, and Punishment*. Eerdmans, Grand Rapids 2001, 117–118.

¹⁷ A kárhelyreállító szemlélet éppen ezt a problémát próbálja orvosolni. Erről bővebben ld. Gönczöl Katalin: *Helyreállító igazságszolgáltatás – helyreállítható bizonyság*. In: *Élet és Irodalom* XLXI., 2007/39. szám, szept. 27., (8–9.) 9.

a *lex talionis*ban és egyéb törvényértelmező szabályokban is megtaláljuk. Az ítélet pedig a prófétai figyelmeztetéseken és helyzetértékeléseken van jelen gyakrabban.

Vitatható, hogy a megtorláselmélet annyira pontosan megfelel-e a Biblia törvény- és jogszemléletének, mint ahogyan azt némelyek állítják? Többen abból indulnak ki, hogy emberi cselekedeteinknek elkerülhetetlenül erkölcsi következményei vannak, és némelyikük tetteink egyenes következménye, míg másokat Isten vagy az emberek kényszerítik ránk büntetésképpen. Mások sokkal pontosabb értelmet tulajdonítanak ennek a kifejezésnek, és a külső cselekvők által alkalmazott büntetést értik „megtorlás”-on. Klaus Koch például azzal érvel, hogy az Ószövetség azon beszámolóit, ahol Isten büntetések útján lép be az emberek életébe, a korabeli felfogás szerint kell értelmeznünk, hogy tudniillik minden cselekedetnek következménye van, és a cselekedetekben valamiféle erő rejlik, amely jó vagy rossz irányba sodorja magával a cselekvőt attól függően, hogy a cselekedetek jók vagy gonoszak. Vagyis: *A vétkeket üldözi a baj, az igazaknak pedig szép jutalmuk lesz* (Péld 13,21). Ezt a mechanizmust maga Isten helyezi működésbe, és helyesli annak működését. Haragja nyomán gyakran csapás sújtja Izráel népét vagy a választott nép egyik-másik tagját, hogy ezáltal visszatérésre ösztönözze a tévelygőket.¹⁸

Más esetekben a bűn és annak megtorlása vissza nem fordítható következményekkel jár. Például Ádám és Éva végleg kiűzetnek az Édenkertből (1Móz 3,14–24), a vízözön bekövetkezéskor a nagy többség számára már nincs lehetőség a megtérésre (1Móz 6–7), Nádáb és Abihu elégnék (3Móz 10,1–2), a nép zúgolódása miatt mérges kígyók okozzák sokak halálát (4Móz 21), Uzza meghal a frigyláda érintésétől (2Sám 6,1–7), Anániás és Safira holtan esnek össze (ApCsel 5,1). Isten olykor fel is gyorsítja a folyamatot,

---

¹⁸ Koch, Klaus: Is There a Doctrine of Retribution in the Old Testament? In: Crenshaw, J. L. (szerk.): *Theodicy in the Old Testament*. Fortress Press, London 1983, 57–87. Klaus Koch a bölcsességirodalomból vett példák alapján érvel amellett, hogy a cselekedeteknek egyenes következménye van, Isten szerepe pedig – a büntetés vagy jutalmazás kapcsán – leginkább a „szülésben segédkező bába” szerepéhez hasonlítható, aki „[...] elősegíti egy olyan valami beteljesedését, amit egy korábbi emberi cselekedet már mozgásba hozott.” A Koch által megfogalmazott *Tun-Ergehen-Zusammenhang* hosszú időre axiómává lett, különösen a német bibliKateológiában. Később sokan megkérdőjelezték nézetét, leginkább a szelektív szöveghasználat és az ellenszövegek mellőzése miatt. Ld. Adams, Samuel L.: *Wisdom in Transition: Act and Consequence in Second Temple Instructions*. Brill, Leiden 2008, 1–8.

és felvigyáz annak véghezvitelére, illetve felügyeli, hogy egy-egy ember cselekedeteinek következménye a cselekvőre hasson vissza.

Olyan is van, hogy Isten felfüggeszti a bűn megtorlását, vagy egy későbbi időpontra tolja ki azt (Lk 3,7; Róm 2,5). Kegyelemmel tekint a bűnös emberre, miközben az megérdemelné bűne büntetését. Vagy éppenséggel áthelyezi a büntetést: az Atya Jézust bünteti az ember bűnéért. A korábban elmondottak alapján pedig azt is kijelenthetjük, hogy Isten olykor határt szab a bűnnek, és ezáltal segíti a vele szövetségben élő embereket, máskor megtorolja a bűnt, hogy határok közé szorítsa a gonoszság következményeit, vagy átruházza a büntetést az Ádámnak megígért Szabadítóra. Ő az, aki megfizeti a tartozást, és ezáltal minden bűnmegtorlást magára vállal (ld. a helyettes elégtétel tanát).

A korábban elmondottakból kiderült, hogy Isten igazságának megtorláselméleti elvek alapján történő működése joggal vonható kétségbe. Az eddigiek mellett két további kritikát szeretnék megemlíteni. Először a jogrendszerben működő megtorláselmélet csak a nyilvánvalóan megismert cselekedeteket bünteti, ellentétben a minden cselekedetet számon tartó, de ugyanakkor kegyelmes Istennel, aki minden bűnt Krisztusban büntetett. Továbbá, a megtorlás a külső cselekedetekkel foglalkozik, nem a bűnelkövető személyével, ugyanis az számunkra megismerhetetlen a maga mélységében és bonyolultságában. Ezzel szemben Isten az embereket nemcsak nyilvánvaló tetteik, hanem szándékaik, motivációik és egész kialakult jellemük alapján ítéli meg (1Sám 16,7; Mt 5,8).

Amikor a fegyelmezés célja az elrettentés

Kronológiai sorrendben haladva a 20. század harmadik domináns büntetőelve: az elrettentés. Ez szorosan kötődik a megtorláshoz, de mégis különbözik attól. Noha ősidők óta ismert elv, az európai társadalomban csak a 20. század végére vált hangsúlyossá. Elsősorban azért ekkor, mert az európai büntetésfilozófiában a 1980-as évek második felében következett be az, hogy az egyéni érdek elé a közösség került értéként. Az igazságszolgáltatás már a többség javát tartja szem előtt, tehát a bűnelkövető elé helyezi a közösségi érdeket. E szemlélet szerint a büntetés elsődleges célja: az elrettentés. Elrettenteni elsősorban a bűnelkövetőt a további bűncselekményektől, de ugyanakkor a kívülállókat is: a bűnelkövetőket az „egyéni elrettentés” és/vagy „ártalmatlanná tétel” által, a nagyobb közösséget pedig az „általános

elrettentés” által. Így a büntetés célja túlmutat a bűncselekményhez köthető kereten, és a jövőbeli lehetséges elkövetők rettentésére szolgál.

A büntetés társadalmi elrettentő eszközként történő meghatározása abból a gyakorlati megfigyelésből indul ki, hogy a bűnelkövető attól függően válik példaértékűvé az egész társadalom számára, hogy a büntettnak milyen következményei vannak. Ennek a szemléletnek lényegét így lehet összegezni: a büntetést az igazolja, hogy ez tiszteletet ébreszt a bűnelkövetőben az általa megszegett törvények és a társadalmi értékek iránt; de a büntetés a társadalom tagjait is megerősíti abban, hogy tiszteletben kell tartaniuk az értékeket.

Ezzel a szemlélettel szemben több kritika is megfogalmazódott, amelyek közül az egyik arra hívja fel a figyelmet, hogy a félelemkeltés módszerét alkalmazza, és így nem a tulajdonképpeni társadalmi érték felismertetésével és elfogadásásával motivál, s emellett belső változásra sem ösztönöz. Antony Duff nagyon keményen fogalmazta meg a maga kritikáját:

„Az elrettentés ebként kezeli az embert az embernek kijáró szabadság és tisztelet helyett.”¹⁹

Antony Duff kritikája azért jogos, mivel az elrettentés elmélete semmiféle szabályozó kritériumot nem ad arra nézve, hogy mekkora büntetés szabható ki elrettentés céljából.

„A büntetés természetét, célját és súlyosságát sokkal inkább az szabja meg, hogy ezáltal a bíróság milyen üzenetet szeretne közvetíteni a társadalom egészének, nem pedig a büntett súlya, vagy az, hogy a büntetettnek mekkora része volt benne. Ha pedig a felírt orvosság nem bizonyul eléggé hatásosnak, növelni kell az adagot, aminek az lesz az eredménye, hogy a büntetés sokkal nagyobb lesz az elkövetett bűncselekménynél.”²⁰

Kétségtelen, hogy a (börtön)büntetés bizonyos mértékben elrettentő hatással bír, de el kell ismernünk, hogy a büntetés önmagában rendszerint nem elégséges az elrettentéshez. A legtöbb kriminológus úgy látja, hogy a bűncselekmények számarányát nem a büntetőjogi politikák, hanem sokkal inkább a szociális és gazdasági politikák befolyásolják. A kutatások pedig azt is kimutatják, hogy bármennyire súlyosak is az állampolgártól nagyon távol eső intézmények által kiszabott büntetések,

---

¹⁹ Duff, Antony: Legal Punishment. In: Zalta, Edward N. (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Spring 2004 Edition. Ld. <http://plato.stanford.edu/archives/spr2004/entries/legal-punishment> (2015. aug. 17.)

²⁰ Marshall, Christopher D.: *i. m.* 106–107.

„[...] hatékonyságuk mégis kisebb az elrettentés tekintetében, mint azokké a büntetéseké, amelyeket a család, a barátok az üzlettársak alkalmaznak, vagy amelyeket nem hivatalosan szabnak ki a munkahelyen.”²¹

Az elrettentés hatékonyságát már a 18. században is megkérdőjelezték. Akkor nagy újdonságnak számított Cesare Beccaria kutatásának az az eredménye, hogy nem elrettentés, hanem a megelőzés eredményezi igazán a bűncselekmények számának csökkenését.²²

Az elrettentés elméletével szemben támasztott további kifogás az, hogy semlegesíti a büntetés erkölcsi dimenzióját. A büntetés funkcionális szerepet kap, tehát nem a tettes erkölcsi vagy jogi véttségének megállapítása az elsődleges cél, hanem az, hogy egy bizonyos magatartásforma milyen mértékben veszélyezteti a társadalmat.

Etikai vizsgálódásunk során mindenképpen említenünk kell azt is, hogy mind az ószövetségi zsidó közösségekben, mind az újszövetségi gyülekezetekben a közösség előtt gyakorolt büntetés vagy fegyelmezés egyik célja kétségen kívül az elrettentés. Az 5Móz 17,13 ezzel indokolja a halálbüntetést: *hallja meg az egész nép, és féljen* (ld. még 5Móz 21,21). A Róm 13,3–5 a hatalom kapcsán utal az elrettentés elvére.²³ Hasonló gondolkodásmódra épülnek az Timóteushoz írt első levél egyházfegyellemmel kapcsolatos intézkedései is: *Akik vétkeznek, azokat mindenki előtt fedd meg, hogy a többiekben is félelem támadjon.* (1Tim 5,20)²⁴

Büntetőelvek és egyházfegyellem

A korábbi alcímeket tudatosan torzítottam. Kizáró jellegű fogalmazásuk talán a kedves olvasónak is feltűnt, vagy éppen zavaró volt számára, és észrevételezte, hogy a tartalmat pontosabban leíró, ahhoz jobban igazodó alcímeket kellett volna keresni, például ilyeneket: *A fegyelmezés rehabilitációs célja*, illetve *A megtorlás mint fegyelmezési elv*. Megvallom, részben a szakirodalom

²¹ Marshall, Christopher D.: *i. m.* 104–105.

²² Beccaria, Cesare: *A bűnökről és a büntetésekről*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1967, 17.

²³ *Mert a jó cselekedet miatt nem kell félni az eljáróktól, hanem csak a rossz miatt. Azt akarod, hogy ne kelljen félned a hatalomtól? Tedd a jót, és dicséretet kapsz tőle: mert Isten szolgálja az a te javadra. Ha azonban a rosszat teszed, akkor félj, mert nem ok nélkül viseli a kardot, hiszen ő Isten szolgálja, aki az ő haragját hajtja végre azon, aki a rosszat teszi.*

²⁴ Williams, Gary R.: *The Purpose of Peneology in the Mosaic Law and Today*. In: *Bibliotheca Sacra* 133 (1976), 42–55.

kategorikus és ugyancsak kizáró jellegű megfogalmazásai készítettek a hasonló fogalmazási módra. De emellett egy személyesebb szándékosság is rejlik az alcímek mögött. Azért is döntöttem a kategorikusabb és kizáró jellegű megfogalmazás mellett, mert rendszerint a való életben is egymásnak ellenszegülő érvhalmazként találkozunk a felsorolt szemléletekkel, és csak ritkán történik meg, hogy ezeket egymás kiegészítéseként, netán korrekciójaként lássuk, illetve láttassuk.

A bemutatott szemléleteket egymást kiegészítő céloknak is tekinthetjük. Ebbe az irányba mutat a mai büntetésfilozófia és kriminológia, és ezt igazolja Szathmáry Béla elemzése is, amely hármastulajdonít az ószövetségi büntetésnek: 1. a bűnös megjavítása; 2. a társadalom többi tagjának visszatartása; 3. a kiengesztelődés megszerzése a bűnelkövető számára.²⁵ Ha arra tekintünk, hogy a bűn az Isten és ember közötti kapcsolat megtörését eredményezi, és elválaszt a felebaráttól, akkor a tökéletes fegyelmezés az Istennel való megbékélést és az emberi kapcsolatok helyreállítását is céljának tekintheti. Tehát a rehabilitációs cél kiegészül az elrettentéssel és a megtört közösség helyreállításának céljával, és ezekre egyházi fegyelmezésünkben is inkább kiegészítő célokként kell tekintenünk. Egyik vagy másik cél időnként nagyobb hatást gyakorol a közgondolkodásra, és pedig annak függvényében, hogy milyen társadalmi tényezők hatnak inkább egy adott területen, illetve egy adott korban. De mi is hat leginkább manapság?

Howard Zehr szerint az európai büntetőjogban több elmélet is érvényesül, és manapság a megtorláselmélet a legáltalánosabban elfogadott.²⁶ Az utóbbi két év migránsválságos milliójében pedig egyre többen hívják fel a figyelmet büntetésrendezési tendenciák radikalizációjára és a 21. század hajnalán masszívan erősödő retributivizmusra, amely egyre inkább beszívárog a közgondolkodásba. Számolnunk kell azzal, hogy ezek az egyházi fegyelmezésben, illetve a fegyelmezésről szóló párbeszédben is megjelenhetnek. Úgy gondolom, hogy a következő kérdés önmagát kínálja: Hogyan lehetne védekezni a megtorló szemlélet erősödésével szemben? Ugyanis nem szabad elfelejtenünk:

„[...] a keresztyén etika nem individuál, hanem közösségi etika, ahogyan az eklézsia egy közös hitvalláson lévő egysége, »hiszem a szentek közösségét«, ugyanígy a keresztyén erkölcsiség a közös hitvalláson alapuló és Krisztust követő élet rendje [...]. Ha az egyház tagjai vagyunk, tagjai a *communio fidelium*nak, *coetus electorum*nak, *coetus vocatorum* és *congregatio*

²⁵ Szathmáry Béla: *A zsidó jog alapjai*. Századvég–Lux, Budapest 2003, 74.

²⁶ Marshall, Christopher D.: *i. m.* 130.

sanctorumnak, tehát ha Krisztus testének tagjai vagyunk, akkor egymással is ennek megfelelően keresztyén etikai kapcsolatban állunk s akkor a szentek közösségében helye van az egyházfegyelemnek.”²⁷

De mit is jelent ez a megfelelő keresztyén etikai kapcsolat? Howard Zehr szerint új paradigmát kellene bevezetni az igazságszolgáltatásba, amely a következő célokat tűzi maga elé: a bűntett által okozott sérelem, bántalom vagy kár helyreállítása és az ehhez szükséges intézményi mechanizmusok kidolgozása; továbbá a bűnelkövető megmentése, a közte és áldozata közötti kapcsolat helyreállítása, és gyógyulás az áldozat számára.²⁸ Úgy gondolom, hogy az egyházfegyelem sem adhatja ennél alább. Az eklézsián belül pedig egyformán szükség van a bűnös megsegítésére és az áldozat támogatására, illetve a többi tagok alázatos önvizsgálatára is.

Nem szabad elhallgatnunk néhány olyan emberi hajlamot, amely megjelenhet a fegyelmezés során is. Személyes kapcsolat hiányában a kívülállónak rendszerint könnyebb az áldozattal azonosulnia. Tehát joggal kérdezhajjuk, hogy mi az, amit tehetünk az azonosulási hajlam felismerésén túl? Túl azon, hogy együttérzünk a fegyelmezendővel vagy megfegyelmezzettel, óvakodnunk kell az egyoldalúságtól. Legyünk tekintettel a másik oldal sebzettségére, kárára még akkor is, ha ez nem látszik elsőre, és vegyük azt vizsgálat alá. Figyeljünk érveire, érzéseire, múltjára, mondandójára.

Természetesen az is megtörténhet, hogy valaki inkább azzal tud azonosulni, akit vád terhel. Ennek lehet háttere a személyes kötődés is; de az azonosulás lehet még érintettséghez vagy csoportidentitáshoz kötődő, világnézetből, esetleg személyiségi hajlamokból adódó, illetve egyszerű empátia a szenvedő vagy esetleg a fegyelmezés következtében a jövőben szenvedést megélő személy iránt. Mire figyeljünk tehát? Ilyen esetekben rendszerint erős késztetést érezhetünk arra, hogy a bűnt külső tényezők hatásának tulajdonítsuk. De ez még a vélekedés szintjén sem nem állja meg a helyét. A késztetés jöhet kívülről, azonban az erkölcsi döntés az ember belső világában történik. Erkölcsi kérdések megvizsgálásakor pedig ne hárítsunk.

A felmentő jószándék és együttérzés rendszerint előhözza a sorsszerűség valamiféle vallásos tézisést is, például a protestáns ortodoxia népszerű tévedését, miszerint a világ eseményei azonosak Isten akaratával. Ez rendszerint így jelentkezik az események hétköznapiságában: „Ha Isten megenged

---

²⁷ Németh Tamás: *i. m.*

²⁸ Marshall, Christopher D.: *i. m.* 130.

valamit, akkor biztosan célja van azzal.” Nem lehet és nem szabad a bűnt semmiféle módon Isten akaratához kötni, átruházni, még kevésbé reá hárítani. A református teológia pedig elutasítja a mechanikus gondviselés téziséét.²⁹

Óvakodjunk irreális vagy ellentmondásos elvárásoktól is, például attól, hogy egy személy, netán egy közösség szellemi-lelki gyógyítását várjuk el a fegyelmi esetet kivizsgáló bizottságtól. Amint ezt láthattuk, ennek káros hatása lehet, s könnyen vezethet például áldozatisághoz.

Az azonosulási tendenciák és hajlamok sorát még lehetne folytatni, hiszen van még több olyan tendencia, amely megjelenhet a fegyelmezés során. Zárógondolatként hadd álljon itt egy egy korábbi tanulmányom gondolatsora:

„A másik ember bűnének megtapasztalása rendszerint kapcsolattörést eredményez, de nemcsak Isten és ember között, hanem ugyanakkor bizonyos esetekben ember és ember között is. A megtört kapcsolatban a kapcsolat megélése és a másik további megismerése lehetetlenül el, és pedig úgy, hogy rendszerint a másik személye leszűkül az általa elkövetett bűn kategóriájára. Az Isten képére formált és változni képes ember helyett már csak bűnének statikus képe látszik. [...] A bűnláncolat leállítására egyetlen módszer létezik, mégpedig a bocsánat, azaz annak meglátása, hogy a másik több, mint az ő bűne. Ennek észrevétele pedig kívánatossá teszi a másik közösségét, és befogadhatóvá teszi a másik személyét.”³⁰

---

²⁹ Vályi Nagy Ervin: Isten vagy történelem. In: Vályi Nagy Ervin: *Minden idők peremén*. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Budapest 1993, 43–57.

³⁰ Simon János: A magyar megbocsátásethosz ébredése. In: *Református Szemle* 2013/4, (385–396) 395.